

Barnlitteraturkritik: en fråga om litterär kvalitet?

Hur bedömer man ett verk riktat till barn? Maria Lassén-Seger reflekterar kring barnlitterär kvalitet och den finlandssvenska barnlitteraturkritikens betydelse idag utifrån ett historiskt perspektiv.

Maria Lassén-Seger

För ett par veckor sedan slängde jag och min kollega drövis med svenska barnböcker. Varför då? Jo, böckerna var så dåliga att vi inte ville att ett endaste barn skulle läsa dem. De flesta var egenutgivna eller kom från förlag där författaren/illustratören själv betalat för att bli utgiven. De hade inte genomgått någon redaktionell process och saknade helt verkshöjd. Visst gjorde det ont att slänga böcker, men än värre vore att sprida dem.

Att vägra sprida undermåliga barnböcker är förstås bara ett sätt att värna barnlitterär kvalitet. Hur komplex och känslig frågan om litterär kvalitet är, visar den debatt som förts på kultursidor och -sajter denna höst och vinter 2023–24. **Ulrika Nielsen** och **Fredrik Hertzberg** sköt med sina essäer *Vad är litteratur och vad ska man ha den till?* respektive *”Farväl kvalitet. Farväl konst.” Om litterärt värde* startskottet då de satte fingret på en ömmande smärtpunkt: skönlitteraturens eskalerande kommersialisering i en tid när kraftigt minskad bokförsäljning och läsförmåga intensifierat förlagens fokus på säljbara berättelser framom djärva experiment. Hotbilden är en urvattnad litteratur och att den ”smala” litteraturen försvinner.

För egen del har debatten väckt frågor om den barn- och ungdomslitterära kritik jag både skriver och studerar. På vilket sätt berörs den av frågor om litterär kvalitet?

VARFÖR BEHÖVS VUXENEXPERTIS OM BARNLITTERATUR?

Debatten har genererat många reaktioner jag inte tänker gå närmare in på här, annat än att konstatera att **Freja Rudels** insiktsfulla analys av essäerna i *ÅU* 17.1.2024 för mig hör till de mest givande. Den olyckliga tendensen att i debatten ställa så kallade ”expertläsare” mot ”vanliga läsare” är tyvärr bekant också för en barnlitteraturkritiker. Ofta – särskilt från förlagshåll – får jag frågan om det inte är lite suspekt att vuxna recenserar böcker för unga läsare? Är inte de unga läsarna själva bäst rustade för den uppgiften?

Mitt svar är och förblir att det ena inte utesluter det andra. Vuxenexpertis på barnlitte-

ratur behövs eftersom denna ingår i ett professionellt litterärt kretslopp. Målgruppen må vara unga läsare, men den skrivs, illustreras, ges ut, köps och förmedlas av vuxna. En livskraftig, utmanande och nydanande litteratur för barn och unga behöver därför ingå i ett offentligt kritiskt samtal. Jag sekonderas av otaliga barnlitterära författare och illustratörer som vittnat om att de gärna deltar i vuxna diskussioner på samma premisser som andra vuxna aktörer i branschen.

Ändå är barnlitteraturkritik ingen självklarhet idag. *Helsingin Sanomat* nöjer sig med fyra samlingsrecensioner och några enstaka recensioner per år (*Hbl* 17.II.2023). Under 2000-talet har bevakningen av barn- och ungdomslitteratur på de nordiska dagstidningarnas kultursidor minskat i takt med att recensionsutrymmet överlag krympt till följd av dagspressens kris i ett allt mer digitalt medielandskap.

Men måste det vara så? Intressant nog ser vi på finlandssvenskt håll en helt motsatt trend. *Hufvudstadsbladets* litteraturredaktörer – till exempel **Pia Ingström**, **Fredrik Sonck** och **Ylva Perera** – har länge värnat om en med vuxenlitteraturen jämförbar bevakning av barn- och ungdomsböcker. Också *Svenska YLE*, lokalpressen, *Ny tid* samt Läscentrums webbaserade *Lysmasken* recenserar idag finlandssvensk barn- och ungdomslitteratur, den sistnämnda rent av så kunnigt att Kritikbyrån utsåg **Yasmin Nyqvists** bilderboksrecension till Årets kritiska text 2023.

Det är alltså bevisligen möjligt att trotsa trenden och prioritera ökad synlighet och en jämlik recensionsverksamhet för barnlitteraturen. Hand i hand med sådant agerande går uppfattningen om att den finlandssvenska barnlitteraturen är livskraftig, dynamisk och värd kritisk uppmärksamhet.

VAD ÄR (BARN)LITTERÄR KVALITET?

Nielsen argumenterar övertygande för att vi bör diskutera litterär kvalitet, även om det inte går att slå fast exakta kriterier för den.

Denna paradox är, tänker jag, jämförbar med att ”tävla” i konst. Det går egentligen inte. Ändå existerar prestigefyllda litterära priser som betyder mycket för dem som får dem, deras förlag och deras läsekrets.

Hur hanteras frågan om kvalitet i litterära jurysammanhang? Här utgår jag från egna erfarenheter av juryuppdrag – såsom Litteraturpriset till Astrid Lindgrens minne (ALMA), Nordiska Rådets barn- och ungdomslitteraturpris, Augustpriset för årets svenska barn- och ungdomsbok och Svenska litteratursällskapets skönlitterära pris. Jag ser juryarbetet som en process där medlemmarna läser, formulerar argument för sin läsning, kommunicerar sina åsikter till de andra i juryn, lyssnar på andras argument, diskuterar, läser om, ändrar åsikt, kompromissar eller står på sig och så vidare, tills gruppen landar i ett beslut alla kan omfatta. Den kvalitetsdiskussion som förs, föds ur en härva av reflektion och interaktion. Tyvärr presenteras resultatet missvisande ofta som den ”bästa” boken/författaren/illustratören, trots att adjektivet inte alls motsvarar den mångdimensionella och dynamiska process som jag upplever att juryarbetet innebär.

På liknande vis går det inte att exakt ringa in vad litterär kvalitet är i (barn)litteraturkritiken. Ändå ska kritikern ta ställning till om verket har litterära kvaliteter eller inte. Det är ett uppdrag som går bortom konsumentupplysning och läsfrämjari. De omdömen kritikern formulerar om ett verk ska också vara nyanserade bortom smakdomarens stumma tumme upp eller ner. Vilka är bokens styrkor och svagheter? Vilka frågor väcker läsningen? Hur förhåller sig verket till författarskapet, samtiden och (barn)litteraturhistorien? Målet är att delta i ett större samtal kring verket. Det innebär att gå balansgång mellan att rosa och risa, men i stor utsträckning också om att våga vara sin läsning och sina åsikter trogen. En nyfiken och engagerad kritiker är ingen grinig förstå-sig-på-are med sadistiska behov av att säga och såra. Dessutom kan också kritiker misslyckas. De är också skribenter med krav på att (oftast kortfattat) for-

mulera sig så pass väl och intresseväckande att de når ut. Det finns med andra ord också krav på verkshöjd för kritiska texter.

I ett barnlitterärt sammanhang är hotbilden närmast att oron över sjunkande läsförmåga bland barn och unga tar udden av barnlitteraturkritiken. För är inte all läsning av godo i detta trängda läge, och är inte därmed alla böcker unga läser och tycker om bra? Ja, bra för läsandet är de väl, men det säger inget om deras litterära kvalitet, vilket är en helt annan sak för såväl läsare och kunniga kritiker att ta ställning till. Vi behöver alltså inse och värna om skillnaden mellan litteraturkritik med uppgift att å ena sidan formulera omdömen om verks litterära kvalitet och å andra sidan boktips eller bokrekommendationer med kommersiell koppling av marknadsföringskaraktär. I ett digitalt medielandskap har gränserna dem emellan suddats ut. Inget ont om att uppmuntra till läsning, men vi måste kunna skilja verksamheterna åt och inse att de fungerar utifrån olika premisser och fyller olika behov.

TIPPELILL-PROJEKTET OCH BARNLITTERATURKRITIKENS BETYDELSE

En etablerad recensionsverksamhet har betydelse för hur barnlitteratur syns, uppfattas och värderas i samhället. I översiktsprojektet *Tippelill* (2022–26) som undersöker framväxten av barnlitteraturkritik och -forskning på svenska i Finland från dess barndom till nutid, har vi kunnat konstatera att barnlitteraturkritikens framväxt är en av grundpelarna i barnlitteraturens professionalisering och teoretisering.

När **Franz Michael Franzén** i den allra första barnboksrecensionen på svenska i Finland – som sträckte sig över flera nummer av *Åbo Tidningar* våren 1799 – anmäler **Jacob Tengströms** *Tidsfördrif för Mina Barn* (1799) – den första skönlitterära barnboken i Finland – framhåller han vikten av att bokens stilgrepp är anpassat till barnläsare (det vill säga har ett barnperspektiv) samt äger ”poetisk kraft” och ”skönhet”. Franzén slår

därmed ett häpnadsväckande tidigt slag för att också barnlitteratur ska sträva till estetisk kvalitet.

Ett halvt sekel senare publicerar **Zacharias Topelius** sina inflytelserika essäer ”Om läsning för barn 1–4” i *Helsingfors Tidningar* år 1855, i vilka även han framhåller att barnlitteratur bör tala till förstånd, känsla och fantasi på ett barnanpassat sätt. Den ska därtill främja kristlig fostran, kärlek till hem och fosterland samt finska språket och kulturen på sätt som tar barnets förmågor i beaktande. Topelius’ barnbokssyn speglar (förstås) samtidens kristna, fosterländska och nationalromantiska ideal, men propsar också på större förståelse för barns behov av fantasi och berättelser som väcker läslust.

Likt Franzén trivialiserar Topelius inte barnlitteraturen utan betonar det svåra i att skriva för barn. Han anser det också vara ”en svår sak, att bedöma en barnbok”. För det behövs kännedom om ”barndomens egendomliga åskådning af lifvet i olika åldrar”, men också ”kritisk insigt om bokens verkliga värde” och ”mycken erfarenhet, för att bedöma det rätta walet för ett barn och för ett annat” (*Finlands Allmänna Tidning* 1.5.1872). Topelius formulerar här ett credo för en kunnig kritisk granskning av barnlitteratur, samt visar medvetenhet om att barnläsare är individer med olika förmågor, behov och preferenser.

Redan i essä nr 4 av ”Om läsning för barn” beklagar han bristen på barnlitteraturkritiska insatser och uppmanar bokköpare att själva ”gallra ut det som är onyttigt eller rent af skadligt”, i betydelsen böcker som inte kännetecknas av ”det sedligt goda, det barnsligt naiwa, det glatt skämtsama eller det oskyldigt vackra.” Att dåliga böcker kan vara direkt skadliga för barn uttrycker en samtida uppfostringssyn, men också en tilltro till litteraturens kraft. Topelius ton är sträng, men de kvalitetskriterier han nämner förblir synnerligen abstrakta och tolkningsbara. Också för denna barnlitteraturens förnyare är det svårt att nagla fast exakt vad som gör en barnbok bra, men han framhåller ändå i att försöka.

Barnlitteraturkritiken på svenska i Finland är ännu under slutet av 1800-talet inne i en första etableringsfas. Synligast är den inför julhandeln när bokutbudet är som störst. Då publiceras både längre recensioner av inhemska böcker och samlingsrecensioner med kortare omdömen av typen tummen upp eller ner. Ett smakprov på det senare fås i *Helsingfors Dagblad* 12.12.1872 där det som inte håller måttet avfärdas utan pardon:

Läsning i syskonringen. Små sedolärande berättelser för mindre barn, kan med sina skräpiga planscher och dito berättelser rekommenderas, för – brasan.”

Men omdömet kan också vara kluvet och röja en viss glimt i ögat som när *Baron von Münchhausens sällsamma resor och äfventyr till lands och vatten får omdömet:*” Något tvifvel kan råda huru väl den lämpar sig för ungdomen. Att den bland de unga finner ytterst roade läsare är deremot fullkomligt otvifvelaktigt.”

Exemplen ovan visar hur den barnlitteraturkritik som sakta växer fram under sent 1800-tal svarar mot kvalitetsanspråk på utgivningen. I tidningen *Finland* 6.12.1884 framgår att en grupp sakkunniga har bedömt en del av den utgivna barnlitteraturen inför jul. Samma år konstaterar signaturen A. H-nen i sin barnboksöversikt i *Finsk Tidsskrift* 1.12.1884 att barnlitteraturens uppgift är att ”bilda och förädla”. I denna uppgift finns två motstridiga förväntningar inskrivna som lever kvar långt in på 1900-talet, nämligen att uppfostra och uppfylla estetiska krav. Det är en svår balansgång för skönlitterära texter att hantera sådana motsägelsefulla krav. Mången barnbok som uppfyller förväntningen på att lära ut något, får därför ris av kritiker som anser den vara för didaktisk eller tendentiös i sitt ärende.

Också kritikerkåren ses vackla i sin bedömning av barnböcker utifrån sina förväntningar på och förutfattade meningar om dem. Ett fångslande exempel på detta hittar vi i mottagandet av den på sin tid populära

finlandssvenska barnboks författarinnan **Nanny Hammarströms** (1870–1953) verk. Hammarström levde queert och var aktiv kvinnoaktivist. I en artikel under arbete visar jag och **Mia Österlund** hur den emancipatoriska potentialen i hennes debutbok *Två myrors äventyr* (1907) går samtidens kritikerkår förbi och osynliggörs av läsningar som enbart fokuserar på hur boken lär ut naturkunskap och väcker naturintresse hos barn. I en recension av en senare bok av Hammarström i *Hbl* 11.12.1933 konstaterar signaturen –t. att ”det egenartade, det charmerande hos Nanny Hammarström är att hon inte gör några anspråk på litterärfiness eller djuptänkthet” och röjer därmed den avsaknad av förväntningar på undertext och komplexitet som fortsatt traderas om författarskapet.

Exemplet Hammarström visar att den finlandssvenska barnlitteraturkritiken inte alltid haft litterär komplexitet som sin ledstjärna, utan tvärtom hämmats av förminskande förutfattade meningar om vad barnlitteratur kan omfatta och innehålla. Översikten av barnlitteraturkritiken på svenska i Finland är ännu på hälft, men med dessa exempel har jag velat visa hur den långt in på 1900-talet brottas med motstridiga förväntningar i ett oupphörligt letande efter att förstå vad barnlitterär kvalitet är.

LÅT DET KRASA MELLAN TÄNDERNA

Vill vi ha barnböcker som stryker sina läsare med hårs eller böcker med potential att ifrågasätta, ruska om och göra intryck? **Lenart Helsing** slår i *Tankar om barnlitteratur* (1963) fast att ”all konst [...] skall krasa mellan tänderna”, också barnboken. År 2022 tilldelades jag och **Mia Österlund** Vanessapriset för våra insatser som barnlitteraturkritiker. I motiveringen betonades att särskilt den hårda kritiken premierades. Vi kommer därför att fortsätta föra och uppmuntra till kritiska diskussioner kring barnboken samt värna den barnlitterära kvaliteten, även om det innebär att fler barnböcker som inte håller måttet eller krasar mellan tänderna slängs.

Maria Lassén-Seger är projektforskare inom SLS-finansierade översiktsprojektet *Tippelill* som undersöker barn- och ungdomslitteraturens reception på svenska i Finland i form av kritik/recensioner och forskning under perioden 1850–2020 (2022–2026).